

Utjecaj *shell shocka* i bojnih otrova na običnog britanskog vojnika u Prvome svjetskom ratu

Ovaj se rad ne bavi toliko vojnom i taktičkom tematikom, koliko psihološkim i psihičkim aspektima Prvoga svjetskog rata. Naime, mnogo je britanskih vojnika nakon Prvoga svjetskog rata bilo pogođeno onim što su tamo preživjeli. Mnogi su i nakon rata govorili kako su najsretniji oni koji su tamo „ostali“. Jedan od glavnih problema kada su se britanski vojnici vratili u svoje domovine bio je shell shock o kojemu će više riječi biti u ovome radu. Najprije će biti pojašnjeno što je to zapravo shell shock, koji su njegovi simptomi i njegova tumačenja, a nakon toga bit će pojašnjen njegov utjecaj na običnog britanskog vojnika tijekom Prvoga svjetskog rata. Osim shell shocka bojni otrovi odigrali vrlo važnu ulogu tijekom i nakon Prvoga svjetskog rata. Naravno, prvo će korišteni bojni otrovi biti pobrojani i pojašnjeni, a nakon toga će biti riječi o njihovom utjecaju na britanske vojnike tijekom Prvoga svjetskog rata na nekoliko konkretnih primjera.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, *shell shock*, bojni plinovi, utjecaj, vojnici

1. Uvod

Francuski poručnik druge klase Alfred Joubaire tijekom bitke za Verdun u svoj dnevnik zapisao nekoliko riječi koje na najbolji način opisuju realnost i impresiju rata na njega: „Čovječanstvo je poludjelo! Mora da je poludjelo kada radi ovakve stvari. Kakav masakr. Kakvi prizori užasa i krvoprolića! Nemam riječi kojima bih opisao svoje impresije. Niti pakao ne može biti tako užasan. Ljudi su poludjeli!“¹ Ono što tu činjenicu čini još zanimljivijom jest da je to zapisao samo jedan dan prije svoje preuranjene smrti 23. svibnja 1916. godine, kada je imao samo 21 godinu. Naravno, on nije jedini časnik, bilo iz vojske sila Antante ili Centralnih sila, koji je u svoj dnevnik napisao ovakve ili gotovo slične riječi i opažanja. Iz njegovih se riječi mogu iščitati užasi koje je iznjedrio Prvi svjetski rat te se

samim time i nameće teza da vojnici, koji su svakodnevno proživljavali užase rata u rovovima, nakon završetka rata nisu bili isti oni ljudi koji su 1914. godine uskočili u rovove, nadajući se da će rat biti gotov do Božića iste godine. Fizičke i psihičke traume koje su tijekom rata proživljavali u jednu se ruku mogu okarakterizirati i kao svojevrсно mučenje, mučenje koje su generali provodili na vlastitim vojnicima. Prvi je svjetski rat različit od ostalih prije njega po tome što je, ne računajući Sedmogodišnji rat, prvi globalni sukob koji je obuhvaćao gotovo 30 zemalja svijeta. Osim toga, prvi je puta korišteno rovovsko ratovanje u kombinaciji sa zastarjelim taktikama pogibeljnog marširanja u ravnim linijama prema neprijatelju. Također, tijekom Prvoga svjetskog rata izumljena su i testirana nova oružja koja će nakon rata biti usavršena, poput tenkova, bojnih otrova, bombardera i slično. Vojnici koji su gledali svoje suborce kako pogibaju od artiljerijskih tanadi i bojnih otrova ostali su za cijeli život oštećeni i uskraćeni normalnog života. *Shell shock* se kao pojam prvi put pojavio tijekom Prvoga svjetskog rata te će u radu biti pobliže pojašnjen, međutim generali i viši časnici nisu ga shvaćali ozbiljno. Smatrali su da je to samo izlika kojom vojnici izbjegavaju svoju vojnu dužnost prema državi. Osim *shell shocka*, treba spomenuti i psihološke traume uzrokovane bojnim otrovima koje su proživljavali vojnici koji su bili dovoljno sretni da su kraj sebe imali masku koja im je spasila život, dok su se istovremeno njihovi suborci bez maski jednostavno ugušili. Upravo će ta dva fenomena, koja su svakodnevno vojnici proživljavali, biti detaljnije pojašnjena u ovom radu, kao i njihov utjecaj na psihičko stanje vojnika. Rad će se temeljiti isključivo na stranoj, točnije engleskoj, literaturi s obzirom na to da u Hrvatskoj nema radova koji se dotiču utjecaja *shell shocka* i bojnih otrova na vojnika te treba naglasiti da će se rad oslanjati na iskustva britanskih vojnika u Prvome svjetskom ratu.

2. Što je *shell shock*?

Terry Breverton u svojoj knjizi *First World War Curiosities shell shock* opisuje kao stanje akutne neuroze koje je nastalo uslijed eksplozija granata s jako male udaljenosti te još nadodaje kako se *shell shock* smatrao ranom inačicom posttraumatskog stresnog poremećaja

1 U originalu: „*Humanity is mad! It must be mad to do what it is doing. What a massacre. What scenes of horror and carnage! I cannot find words to translate my impressions. Hell cannot be so terrible! Men are mad!*“ Preuzeto iz: Terry Breverton, *First World War Curiosities*, The Hill, Stroud Gloucestershire, Amberly Publishing, 2014. (Slobodan prijevod autora).

(PTSP) (Breverton, 2014: 302). Roberts smatra da su danas *shell shock* i PTSP dva vrlo poznata poremećaja koja mogu nastupiti tijekom ili nakon ratne traume, no da su početkom i tijekom 20. stoljeća uvelike bili ignorirani. Ta je trauma svojevrsna rana koju vojnici nose sa sobom nakon izlaska iz ratne zone. Kada su se *shell shock* i PTSP, čiji će simptomi kasnije biti spomenuti, tek počeli pojavljivati, pripisivali su se fizičkim ranama, odnosno onima koje su vidljive, no tijekom stoljeća i razvojem psihologije i psihijatrije postajalo je sve očitiije da su te rane psihološke i psihičke prirode (Roberts: 2017, 1). Sam termin *shell shock* prvi je puta upotrijebio britanski psiholog Charles S. Myers² (1873-1946) već početkom 1915. godine, kada je pokušao opisati novu vrstu, možemo reći, ozlijede ili bolesti koja je na negativan način utjecala na vojsku i vojnike država koje su bile upletene u Prvi svjetski rat (Kramer, 2018: 16). Međutim, nisu svi liječnici prihvaćali *shell shock* kao ozbiljan poremećaj. Primjerice britanski je liječnik, neurolog Gordon Holmes³ (1876.-1965.), vjerovao da vojnici koji su patili od *shell shocka*, čiji će simptomi kasnije biti detaljnije pojašnjeni, i koji se nisu uspjeli oporaviti nakon kratkog odmora ili boravka u bolnici, pokazivali manjak odlučnosti u povratku u rovove. S obzirom na ovu činjenicu, Holmes je smatrao da bi se njima trebao pozabaviti vojni sud te da bi trebali biti disciplinirani, odnosno da bi trebali biti osuđeni na smrt strijeljanjem kako bi poslužili kao primjer ostalima, a ne biti nanovo hospitalizirani.⁴ Američka je vlada poslala liječnika za mentalnu higijenu Thomasa W. Salmona (1876.-1927.) u Veliku Britaniju kako bi proučio kako se Britanci brinu o vojnicima s tim poremećajem te je

2 Punog imena Charles Samuel Myers bio je britanski liječnik i psiholog. Jedan je od utemeljitelja Britanskog psihološkog društva. Radio je na Sveučilištu Cambridge te je tamo 1912. godine osnovao prvi laboratorij posebno napravljen za eksperimentalnu psihologiju u Engleskoj. Postao je prvim direktorom tog laboratorija te je na toj poziciji ostao sve do 1930. godine. Nakon Prvoga svjetskog rata vratio se na svoju poziciju na Sveučilištu Cambridge.

3 Punog imena Gordon Morgan Holmes bio je britanski neurolog najpoznatiji po svojim istraživanjima vidnog korteksa i centra u mozgu koji je zaslužan za sve motorne sposobnosti. Radio je na Novom Zelandu te je jedno vrijeme studirao neurologiju u Njemačkoj, a 1906. godine postao je liječnik u londonskoj bolnici „Queen Square“, koja je bila specijalizirana za bolesti živčanog sustava. Nakon Prvoga svjetskog rata ponovno se bavio bolestima živčanog sustava te je napisao i nekoliko radova potaknut iskustvima iz Prvoga svjetskog rata te ozljedama koje je tamo vidio.

4 Edgar Jones, *Psychological Wounds of Conflict: The Impact of World War One*, Fair Observer, 18. kolovoz, 2014., https://www.fairobserver.com/region/north_america/psychological-wounds-of-conflict-the-impact-of-world-war-one-71084/ (Pristupljeno 2. 7. 2020.)

shell shock jednostavno opisao kao gubitak svih važnih funkcija koje su neophodne za nastavak kvalitetne vojne službe. Dakle, da će vojnik ostati smiren i staložen kada dođe vrijeme napada ili da će ostati smiren tijekom artiljerijskog bombardiranja i slično (Kramer, 2018: 16). Zanimljivo je da je početkom 1915. godine, točnije nakon druge bitke kod Ypresa u travnju iste godine, broj vojnika koji su patili od *shell shocka* izrazito porastao, no vojne strukture tome nisu pridavale veliku pažnju kako bi lakše razumjele taj poremećaj te kako bi ga lakše izliječile i ublažile. Međutim, ovdje je posrijedi više bilo pitanje prioriteta bolesti, odnosno više se pažnje posvećivalo fizičkim ozljedama, onima koje su odmah imobilizirale veliki broj vojnika. Naime, tijekom druge bitke kod Ypresa veliki broj britanskih vojnika bio je zaražen raznim bakterijskim infekcijama i njima je bilo posvećeno više pažnje nego vojnicima koji su patili od *shell shocka* te su oni pali u drugi plan. Većina tih vojnika razmještena je po bolnicama diljem Francuske bez odgovarajućeg liječenja. Tek nakon bitke na Sommei, koja je trajala od srpnja do studenog 1916. godine, kada su britanski gubitci bili poprilično veliki, velikim dijelom zbog *shell shocka*, pažnja je usmjerena na vojnike koji su patili od tog poremećaja (Jones, Fear, Wessely, 2007: 1642).

Vrlo je važno istaknuti simptome koje su imali vojnici koji su patili od *shell shocka*. Na početku su to bili konstantan umor, vrtoglavica, razdraženost, jake glavobolje te nedostatak koncentracije. No s vremenom ti su simptomi postajali sve gori pa su tako ti vojnici patili od nekontroliranog proljeva, nisu mogli spavati, prestali su pričati, patili su od tjeskobe, imali su tikove koje nisu mogli svjesno kontrolirati. Kako je vrijeme prolazilo, simptomi su bili još gori, što je u konačnici rezultiralo potpunim živčanim slomom. Osim ranije spomenutog britanskog liječnika Gordona Holmesa, postojali su i mnogi drugi britanski liječnici sa sličnim mišljenjem o tim vojnicima i negirali su bolest te su često znali govoriti kako se ti vojnici ponašaju djetinjasto ili ženskasto. Borba protiv tog poremećaja tijekom rata, kako su oni smatrali, uključivala je terapiju elektrošokovima, vruće i hladne kupke, masaže, svakodnevne marševe, razne sportske aktivnosti, a u nekim slučajevima i hipnozu. Postojala je i razlika između liječenja običnih vojnika i časnika koji su patili od *shell shocka*. Časnici su ponekad znali biti poslani na psihoanalizu u poznatu ratnu bolnicu „Craiglockhart“ u Škotskoj, u kojoj su bili liječeni na primjer i britanski pjesnici Siegfried Sassoon⁵ (1886-

5 Punog imena Siegfried Loraine Sasoon bio je britanski pjesnik koji je za svoju službu tijekom Prvoga svjetskog rata dobio orden za hrabrost. Jedan je od vodećih britanskih poslijeratnih pjesnika nakon Prvoga svjetskog rata. Njegova je poezija opisivala strahote ratovanja u rovovima i na satiričan način prikazivala

1967) i Wilfred Owen⁶ (1893.-1918.) (Breverton, 2014: 192). Prvi zabilježeni slučaj *shell shocka* jest slučaj iz 1914. godine, kada je jedan mladi britanski vojnik umalo poginuo uslijed njemačkog artiljerijskog napada te je nakon toga oslijepio bez ikakvih vidljivih fizičkih ozljeda (Roberts, 2017: 3).

Što se tiče uzroka koji dovode do nastanka *shell shocka*, postojalo je nekoliko teorija. Britanski pionir biokemije, Frederick Mott (1853.-1926.), još je u drugoj polovici 19. stoljeća stekao međunarodno priznanje za svoj rad na području neuropatologije i mentalnih bolesti. S obzirom na to, britanski ga je vojni vrh pozvao da im pomogne u tretiranju i liječenju vojnika koji su patili od *shell shocka*. Tijekom svojih istraživanja Mott je postavio hipotezu da je *shell shock* fizičkog podrijetla, odnosno da do njega dolazi zbog eksplozija granata na bojištima u blizini vojnika te da onda dolazi do potresa mozga. Također, smatrao da je da konstantna izloženost eksplozijama granata može dovesti do trajnog oštećenja moždanog tkiva i kralježnice. Ta ga je njegova hipoteza nagnala na mikroskopsko istraživanje mozgovia vojnika koji su poginuli od eksplozija kako bi prepoznao oštećenja na njihovim mozgovima, moždanim tkivima i kralježnici te kako bi onda lakše mogao pomoći ostalim vojnicima. Osim Fredericka Motta, uzrocima *shell shocka* bavio se i čovjek koji je prvi puta i upotrijebio taj termin, Charles S. Myers. Charles S. Myers tijekom Prvoga svjetskog rata bio je psihološki savjetnik britanskih ekspedicijskih snaga te je u Francuskoj promatrao ponašanje vojnika za vrijeme i nakon bitaka. Promatrajući vojnike postavio je hipotezu koja se suprotstavljala Mottovoj. Naime, on je smatrao da je povezanost između *shell shocka* i eksplozije granata u blizini vojnika slaba te je više pozornosti pridavao psihološkim objašnjenjima uzroka bolesti ili poremećaja. Osim toga, *shell shock* je više shvaćao kao poremećaj govora kod vojnika koji se ne mogu boriti s ratnim posljedicama te da se inicijalni simptomi javljaju uslijed potiskivanja traumatskih događaja i iskustava kod vojnika. Britanski vojni zapovjednici i časnici preko volje su ipak prihvatili da je uzrok *shell shocka* psihološke prirode, kako bi izbjegli daljnje probleme jer se očekivalo da se ti vojnici nakon oporavka vrata u rovove. Nakon

patriote koji su poticali rat bez obzira na njegove strahote. Sam je završio u vojnoj psihijatrijskoj bolnici gdje se sprijateljio s Wilfredom Owenom, na kojeg je jako utjecao.

6 Punog imena Wilfred Edward Salter Owen bio je britanski pjesnik te jedan od vodećih britanskih poslijeratnih pjesnika nakon Prvoga svjetskog rata. Siegfried Sasoon mu je na neki način bio mentorom jer je uvelike utjecao na njegovu poeziju o strahotama rata i života u rovovima te o bojnim otrovima. Tijekom rata bio je kontroverzan s obzirom na to da je pisao poeziju koja je bila u suprotnosti javne percepcije rata u to vrijeme.

nekoliko neuspješnih pokušaja dokazivanja patološkog uzroka *shell shocka* i nakon sve više kontakata liječnika s vojnicima koji su patili od *shell shocka*, Frederick Mott sve je više počeo odbacivati vlastitu hipotezu, a prihvaćati Myersovu hipotezu o psihičkoj traumi. Prvo je prihvatio da bilo koji vojnik koji je izložen traumatičnom i konstantnom ratovanju može podleći *shell shocku* te da za njega nije zaslužan potres mozga, već gubitak svijesti kao svojevrsna posljednja linija obrane već izmorenog živčanog sustava. Osim ta dva uzroka, postojao je i treći uzrok socijalnog karaktera koji je išao u prilog tezi da je *shell shock* bio vrlo primamljiva dijagnoza za vojnike jer im je pružao prijeko potrebno vrijeme odmora i udaljenost od ratovanja. Uz to, treba spomenuti i psihodinamički model uzroka *shell shocka* kojim se tvrdilo da se poremećaj pojavljuje i kada se vojnik nađe u novim i traumatičnim ratnim uvjetima kada postoji mogućnost da događaji koji se odvijaju u rovovima i na ratištu pobuđuju potisnute sukobe iz djetinjstva (Jones, Wessely, 2014: 1708).

Postojalo je nekoliko načina u Velikoj Britaniji na koji su se tretirali i liječili vojnici koji su patili od *shell shocka*. Budući da je ratna psihijatrija, ali i psihijatrija općenito, tek bila u povojima, glavni je cilj britanskog vrhovnog vojnog zapovjedništva, prema Robertsu, bio što prije vratiti što više ljudstva u rovove, kako bi ostalim vojnicima pokazali da kukavičluk nije sigurna stvar koja će ih spasiti od ratovanja. Jednostavnije rečeno, to je značilo da su liječenja protiv *shell shocka* većinom bila primitivna, gdje su se očekivali brzi rezultati i što brži povratak u rovove. Kao prvo treba izdvojiti jednu od blažih metoda liječenja, a to je jednostavan razgovor s vojnikom u kojem mu se daje do znanja da je s njim sve u najboljem redu te mu se daje nekoliko dana da se odmori, nakon čega bi taj vojnik bio vraćen na bojište. Još jedna od blažih metoda bio je dogovoreni fizički rad na farmama u Francuskoj na kojima bi se britanski vojnici odmorili prije povratka na bojište. Što se tiče ne toliko blagih metoda, jedna od „najgorih“ bila je korištenje električne struje, čime je u liječenje *shell shocka*, suptilno, uvedena i vojna disciplina. Vojnicima je bilo rečeno da će se moći oporaviti od *shell shocka* ako pristanu na liječenje elektrošokovima, gdje će se u svakom novom postupku povećavati voltaža. Dio liječnika, poput Arthura Hursta, vjerovao je da će takvo liječenje upaliti jer su smatrali obične vojnike intelektualno inferiornima te su držali da im elektrošokovi neće predstavljati problem. Osim toga, smatrali su da će moći sve vojnike koji su patili od *shell shocka* izliječiti u roku od 24 sata. Uz ovu metodu, treba spomenuti još jednu vrstu liječenja, a to je tzv. „pritisak vršnjaka“⁷, odnosno stigmatizacija među ratnim kolegama,

7 Pritisak vršnjaka možemo okarakterizirati kao osjećaj pojedinca, koji može biti stvaran ili zamišljen, da se mora ponašati kao grupa, s ciljem da učini nešto što ne želi ili za što se ne osjeća da

posebice jer je *shell shock* bio izrazito stigmatiziran među vojnicima, stoga oni koji su patili od *shell shocka* nisu željeli sami sebe sramotiti među suborcima (Roberts, 2017: 5). Postoje i neke naznake da su vojnike koji su bili u bolnici i patili od *shell shocka* često znali posjećivati određeni časnici koji bi ih podsjetili na njihovu dužnost prema domovini, njihovu čast, ambiciju i muškost, posebice na ovo. Ranije spomenute metode liječenja bile su najčešće među liječnicima koje su se primjenjivale. Od ostalih, manje zastupljenih, treba spomenuti i razne vrste hipnoza i psihoterapiju, vježbanje, upotrebu lijekova i kloroforma itd. Ovakvu veliku količinu metoda i pristupa liječenju zasigurno treba pripisati razvoju psihologije, no u ovom smislu ponajprije psihijatrije te simptomima *shell shocka* koji su bili vrlo različiti od vojnika do vojnika (Kramer, 2018: 25-26). Ranije spomenuti liječnik Frederick Mott procijenio je u svojim istraživanjima da je tijekom Prvoga svjetskog rata jedna sedmina otpuštenih britanskih vojnika iz aktivne službe zbog ranjavanja patila od *shell shocka*. Zbog sve većeg broja vojnika koji su patili od posljedica *shell shocka* u listopadu 1917. godine britanske su vojne vlasti odlučile da se iz ratnih operacija isključe svi oni vojnici koji su imali vidljive, odnosno fizičke rane. Time je bila pogođena jedna trećina britanskih vojnika, što je zapanjujuća brojka sama po sebi (Miley, Read, 2015: 5).

3. Utjecaj *shell shocka* na običnog britanskog vojnika

Utjecaj *shell shocka* na običnog vojnika tijekom Prvoga svjetskog rata djelomično se može pojasniti simptomima koje je vojnik proživljavao, a koji su ranije spomenuti. Dakle, ti su ga simptomi jednostavno imobilizirali i on više nije mogao funkcionirati na normalan način i boriti se na bojištu. Neki vojni zapisi govore kako su vojnici koji su bajonetima napadali svoje protivnike i uspješno ih ubili zabivši im bajonet u lice, imali strašne i nekontrolirane tikove lica kao posljedicu. Vojnici koji su noževima uspješno ubijali svoje protivnike zabivši im nož u stomak imali su strašne bolove u stomaku. Snajperisti koji su ubijali ljude pomoću optičkog navođenja postajali su slijepi. Svi su vojnici koji su patili od *shell shocka* imali noćne more kao na primjer da ne mogu prestati ubijati neprijatelja, ili kako ne mogu izvući nož ili bajonet iz svojeg neprijatelja i slično. Te su ih noćne more pratile dugo nakon borbe i rata, prekidajući njihov san. Jedan je britanski kapetan, kako donosi Breverton, podijelio kako je *shell shock* utjecao na njega. Naime, rekao je kako

je spreman – a ako ne pristane na to nešto trpjet će posljedice, kao što su rujanje, odbacivanje, vrijeđanje ili gubitak poštovanja i društvenog statusa.

se tijekom najnormalnijeg razgovora lice vojnika kojeg je ubio u bitci jednostavno pojavilo pred njim, umjesto lica čovjeka s kojim je pričao, odnosno lice ubijenog neprijatelja ga je i u svakodnevnom životu progonilo. Jedna od posljedica *shell shocka* bilo je i apstiniranje od hrane i pića, odnosno vojnici često nisu mogli niti jesti ni piti. Nadalje, jedna od najvažnijih stvari koja je tada utjecala na psihičko stanje vojnika koji su patili od *shell shocka* i odlazili u bolnice na liječenje bilo je neprihvatanje tih vojnika ni od obitelji, ni od javnosti ni od suboraca. Za njih nije bilo nimalo empatije ili razumijevanja. Kada su dolazili u bolnicu jedina stvar koja ih je dočekala bila je šutnja svog osoblja, a i obitelji. Iz zapisa je vidljivo da su vojnici koji su dolazili u bolnice ili oporavilišta pognuli glave kako bi pokušali sakriti sramotu svoje bolesti. Konačni rezultat ove bolesti vidio se u činjenici da su nakon Prvoga svjetskog rata deseci tisuća britanskih vojnika okončali svoj život počinivši samoubojstvo, dok je jednako toliko vojnika završilo u mentalnim ustanovama, zbog razvoja na polju psihijatrije i vojne psihijatrije (Breverton, 2014: 192-193). Tijekom Prvoga svjetskog rata biti vojnikom značilo je „biti muškarcem“, stoga su britanske institucije, društvo i vojska izrazito stigmatizirali *shell shock*, premda je dio vojnika i časnika igrao na kartu manjka muškosti, odnosno maskuliniteta (Miley, Read, 2015: 6). Prema tradicionalnim vrijednostima britanskog društva, kako navodi u svojem radu Suhair Fuaad Hajo, a citira Lois Tyson i njezinu knjigu *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*, uloga muškarca u društvu bila je ta da on konstantno mora biti snažan i ne pokazivati nikakve znakove slabosti, poput straha ili plača, što bi društvo smatralo nemuškim ponašanjem. Nadalje, smatralo se da ako muškarac ne uspije u bilo kojoj sferi života, da je jednostavno iznevjerio svoju muškost. Stoga, vojnici koji su patili od posljedica *shell shocka* na neki su način bili društveno obilježeni da nisu uspjeli u životu te da su iznevjerili svoju muškost, što je tada izazivalo velike kontroverze u društvu (Hajo, 2016: 8). Već je ranije u tekstu spomenut manjak medicinskog znanja i razumijevanja prema problemima tih vojnika pa ih je najlakše bilo prikazati kukavicama i dezerterima. Miley i Read u svojem su istraživanju koristili i dnevnik vojnika koji su patili od *shell shocka* i u kojima su oni pisali kako se osjećaju krivima što više nisu u mogućnosti biti u rovovima. Ponekad su ti vojnici znali sami sebi nanositi bol i sami sebe ranjavati jer im njihovi suborci nisu vjerovali ili su im se jednostavno izrugivali. Prema istraživanjima Miley i Reada, zanimljiva je i „prevrtljiva“ narav britanskog premijera Winstona Churchilla koji je pokazivao empatiju i suosjećao s vojnicima koji su patili od *shell shocka*, da bi istovremeno u svom dnevniku zapisao potpuno drugu stvar. Naime, u svom je dnevniku podijelio vojnike u tri kategorije: hrabri, oni koji su spremni ispuniti svoju

dužnost iako ne vole ratovati i kukavice. Očito je da je pod ovim potonjim mislio na vojnike koji su patili od *shell shocka* (Miley, Read, 2015: 6-7).

Nekolicina vojnika koja je patila od posljedica *shell shocka* više nije mogla provesti niti jedan dan na bojištu, stoga su neki od njih odlučili dezertirati. Kada su bili uhvaćeni, odvedeni su pred vojni sud te ukoliko su osuđeni na smrt, ubijeni su. Prema podacima koje donosi Breverton, 306 vojnika Velike Britanije i Commonwealtha ubijeno je zbog dezerterstva i „kukavičluka“. Među njima je bilo i 25 Kanađana, 22 Irca i pet Novozelanda. S druge strane, Nijemci su ubili samo 25 svojih vojnika zbog dezerterstva, dok Amerikanci prema Brevertonu nisu ubili niti jednog svojeg vojnika zbog dezerterstva. Oni koji su donosili optužnice u kojima su ovi vojnici osuđeni na smrt bili su viši vojni zapovjednici koji nisu niti jedan dan proveli na bojištu te nisu prihvaćali nikakva objašnjenja vojnika zašto su napustili svoje položaje. Također, vjerovali su da ako ti vojnici ne budu kažnjeni da će i ostali vojnici početi napuštati svoje položaje te da će se cijela britanska vojska jednostavno urušiti. Suđenje vojnicima pred vojnim sudom kratko je trajalo, odluke su se brzo donosile, a ubrzo nakon toga slijedila je i egzekucija. Britansko vojno društvo u vrijeme Prvoga svjetskog rata još uvijek je bilo jasno klasno podijeljeno između vojnika i časnika, što se najviše očitovalo i u odnosu prema vojnicima i časnicima koji su patili od *shell shocka*. Tijekom rata 15 je britanskih časnika bilo dovedeno pred vojni sud te su osuđeni na smrt. No, za razliku od njihovih podređenih, odnosno običnih vojnika, svih 15 bilo je pomilovano. U ljeto 1916. godine donesena je odredba kojom je naređeno svim časnicima od ranga kapetana pa nadalje da se ne tolerira kukavičluk te da se kažnjava smrću. Ova odluka protezala se i na vojnike s pravim medicinskim problemima. Naravno, u tu odredbu nisu bili uključeni časnici koji su naređivali vojnicima što da rade. Ovdje ću navesti samo jedan primjer navodnog dezerterstva koji navodi u svojoj knjizi Breverton. Vojnik britanske vojske Abe Bevistein imao je samo 16 godina kada je doveden pred vojni sud te je osuđen na smrt strijeljanjem. Nekoliko trenutaka prije nego što je doveden pred vojni sud poslao je pismo svojoj majci u kojem je napisao kako je sa svojim suborcima bio u rovovima te kako mu je bilo jako hladno i kako je odlučio potražiti sklonište u obližnjoj kući. Nakon toga su ga pronašli i odveli u zatvor gdje čeka da bude odveden pred vojni sud. Na kraju pisma govori kako će se probati iz svega izvući te majci da se ne brine. Na kraju se ipak nije vratio kući majci te je u Francuskoj strijeljan. Vojnicima koji su bili osuđeni za dezerterstvo i ostale „zločine“ imena nisu stavljena na memorijalne spomenike stradalih britanskih vojnika Prvoga svjetskog rata podignute u Belgiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji. U prilog njihovoj negativnoj slici u britanskoj javnosti išlo

je i svjedočenje istaknutog generala britanske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata, Douglasa Haiga. Naime, nakon rata on je priveden na ispitivanje zbog većeg broja dezertiranja vojnika tijekom njegovog zapovijedanja te je na ispitivanju izjavio kako su svi vojnici koji su bili osuđeni za dezerterstvo i navodni kukavičluk bili pregledani od strane liječnika koji nisu potvrdili da osuđeni vojnici boluju od neke psihološke bolesti. Naravno, izjavio je veliku laž jer je bilo dobro poznato da nikada nije bio sa svojim vojnicima na bojištu i nije znao u kakvim su uvjetima oni živjeli. Istina je bila potpuno drugačija. Prema istraživanjima Brevertona, velika većina vojnika koji su osuđeni na smrt nikada nije bila liječnički pregledana, tek je manjina vojnika pregledana i oni su imali dokumentaciju u kojoj je potvrđeno da pate od posljedica *shell shocka*, međutim taj je liječnički nalaz jednostavno zanemaren te su unatoč njemu i oni osuđeni na smrt. U istraživanjima Brevertona vidi se da je general Haig ne samo osobno potpisivao naredbe kojima će ti vojnici biti pogubljeni, već je nakon rata u ispitivanjima i intervjuima lagao o tome. General Haig je vjerovao da vojnici koji pate od *shell shocka* simuliraju svoje tegobe kako bi se maknuli iz rovova. Time je u Velikoj Britaniji ne samo bila vojnicima nanesena velika sramota i poniženje, već i njihovim obiteljima. Čak je i vlada Velike Britanije zabranila njihovim obiteljima da ih oplakuju, budući da su „izdali“ svoju zemlju (Breverton, 2014: 181-184). Nakon završetka Prvoga svjetskog rata osim sramote i poniženja vojnici koji su patili od posljedica *shell shocka*, kao i obični vojnici, doživjeli su drugu veliku nepravdu vrativši se s bojišta kućama. Britanski generali i časnici koji su se vratili kao pobjednici od države su dobili imanja i visoke vojne mirovine, dok su obični vojnici i prema Brevertonu pravi heroji rata ostali bez ičega, ikakve potpore, što je ponovno dovelo do toga da je jedan dio njih bio hospitaliziran u raznim mentalnim institucijama. Još uvijek se nije puno znalo o ovoj bolesti, a niti psihijatri nisu bili dovoljno osposobljeni da bi ju razumjeli. (Breverton, 2014: 156).

Shell shock je utjecao na vojnike i na još jedan, može se reći, pozitivan način. Vojnici koji su patili od *shell shocka* počeli su svoja stanja izražavati kroz pisanu formu, točnije pisanje pjesama. Pjesnici poput ranije spomenutog Wilfreda Owena, Edwarda Thomasa (1878.-1917.) i Ruperta Brookea (1887.-1915.) pisali su u svojim pjesmama o svojim iskustvima u Prvome svjetskom ratu kako bi dočarali realnost ratovanja. Wilfred Owen bio je jedan od najznačajnijih ratnih britanskih pjesnika zbog jačine svojih pjesama i zbog načina na koji je prikazivao surovu realnost rata. Sam je patio od *shell shocka* jer je već na početku rovovskog ratovanja blizu njega pala granata čija ga je jačina odbacila na njemačku stranu. U bolnici se sprijateljio s još jednim ratnim britanskim pjesnikom Siegfriedom Sassonom (1886.-1967.) koji je

uvelike utjecao na njegovu poeziju. Poginuo je u 25 godini života sedam dana prije završetka Prvoga svjetskoga rata. Za Owenovu je poeziju karakteristično pisanje o tome kako je rat značajan te je mrzio glorifikaciju rata kod ostalih britanskih pjesnika i političara koji nisu ratovali niti proveli vrijeme u rovovima i na bojištima (Breverton, 2014: 206). Za svoju je poeziju Owen rekao da je njena tema rat i žalost zbog rata. Njegova poezija je u žalosti. Njegova je najpoznatija ratna pjesma vjerojatno „Himna proklete mladosti“ (*Anthem of Doomed Youth*) u kojoj piše o žalobnoj istini, o uzaludnosti rata, o prevarenim, odbačenim i nesrećenim životima mladića te ju ovdje donosim u hrvatskom prijevodu:

„Što pronose zvona za one što ginu k'o stoka?
Samo užasni gnjev što sipa oružja rika,
I šteketavih pušaka mucajuća paljba duboka,
Izreći mogu žudnju njihovih vidika.
Ni poruke, ni molitve, ni zvono da se začu,
Ni žalobnog glasa da ožali gomilu ovu,
Zborove bezumnih ljuštura što plaču,
A zvuci roga ih iz krajeva tužno zovu.

Kojih će svijeća bdjenje da hitrost im pruži sada?
U očima njihovim, ne kroz ruke dječaka,
Zasijat će sveti treptaj rastanka,
Bljedilo ženskih vjeđa je pokrov po njima što pada,
A cvijeće njihovo je nježnost strpljivih duša,
I sad se na svaku navlači slijepih bregova tmuša.“⁸

4. Bojni otrovi u Prvome svjetskom ratu

Bojni su se otrovi počeli koristiti tijekom Prvoga svjetskog rata kako bi se savladala pat pozicija prouzročena rovovskim ratovanjem. Prva uporaba bojnih otrova, odnosno kemijskog oružja, dogodila se već na samom početku rata u kolovozu 1914. godine, kada su Francuzi ispalili suzavac prema njemačkom bojištu. Dva mjeseca kasnije, kod zauzimanja Neuve Chapellea, Nijemci su ispalili bojni otrov prema Britancima koji je izazivao iritaciju sluznice nosa te je vojnike tjerao na kihanje (Breverton, 2014: 82). Nijemci su nakon tog napada počeli znatnije ulagati u razvoj bojnih otrova iako nisu znali kako je ovaj utjecao na Britance. Ovakav manjak informacija bio je vrlo čest tijekom čitavog rata (Heller, 1984: 6). Ova dva primjera upotrebe bojnih otrova su primjeri u kojima su korišteni bojni otrovi u manjim količinama. Prva upotreba bojnih otrova u znatnijoj količini dogodila se 31. siječnja 1915. godine kada su Nijemci ispalili otprilike 18 tisuća

granata s bojnim otrovima prema Rusima na bojištu blizu Varšave tijekom bitke za Bolimov. Budući da se taj napad dogodio tijekom zime, plin se smrznuo te nije ni na kakav način utjecao na borbenu moć Rusa u navedenoj bitci (Breverton, 2014: 82). S obzirom na to da je ovaj pokušaj Nijemaca bio bezuspješan, ruski vojnici nisu prijavili ruskom vrhovnom zapovjedništvu da su ih njemačke snage napale s bojnim otrovom (Hilmas, Smart, Hill, 2008: 14). Prvi pravi otrovni bojni otrov iskorišten je 22. travnja 1915. godine tijekom druge bitke za Ypres. Stražari koji su pazili da Nijemci ne bi napali primijetili su da se prema njima približava čudni zeleno-žuti oblak nekakvog plina. Unutar nekoliko sekundi, nakon što su ga udahnuli, počeli su se gušiti jer je plin iznimno negativno utjecao na respiratorni sustav vojnika. Vojnici su se uplašili te su se počeli povlačiti u pozadinu tako stvorivši rupu u vlastitoj obrani, međutim Nijemci nisu uspjeli iskoristiti tu priliku te do većih razmjesta snaga na bojištu nije došlo (Breverton, 2014: 82). Korištenje bojnih plinova i bilo kojeg kemijskog oružja tijekom rata bilo je zabranjeno haškom konvencijom⁹ 1899. godine. Francuska je bila prva zemlja koja je prekršila tu odredbu jer je još i prije početka Prvoga svjetskog rata radila na usavršavanju bojnih plinova te su oni bili i u upotrebi. Za razliku od njih, Nijemci nisu previše eksperimentirali s kemijskim oružjem, iako je na početku Prvoga svjetskog rata Njemačka imala jaku kemijsku industriju i industriju boja, što joj je uvelike pomoglo da razvije vlastito kemijsko oružje (Heller, 1984: 6).

Nekoliko tjedana nakon prvog napada s bojnim otrovima tijekom druge bitke za Ypres (22. travnja 1915. godine), Britanci i Francuzi počeli su se bolje pripremati za ratovanje s bojnim otrovima. Osmislili su strategiju koja je uključivala tri stvari. Prva je bila da moraju osmisliti kvalitetan način zaštite protiv takvih budućih napada, zatim morali su osmisliti svoje bojne otrove i konačno kako da te bojne otrove usmjere prema neprijateljskim rovovima (Hilmas, Smart, Hill, 2008: 18). Prvi takav napad Britanaca s bojnim otrovima dogodio se tijekom bitke kod Loosa u Francuskoj u rujnu 1915. godine. Britanci su duž linije napada postavili oko 400 utvrđenih položaja sa spremnicima punim otrova, a sam je napad započeo okretanjem ventila na tim spremnicima u zoru 25. rujna. Mješavina klora i dima puštana je prije napada pješadije otprilike 40 minuta u određenim intervalima na njemačke

⁸ Preuzeto s <https://onestalima.wordpress.com/2015/10/31/himna-proklete-mladosti/> (Pristupljeno 6. 7. 2020.)

⁹ Ovu konvenciju možemo smatrati dogovorom oko pravila ratovanja jer to je ona i bila. Određene dijelove te konvencije nisu potpisale sve svjetske velesile. Primjerice, Francuska, Njemačka i Velika Britanija potpisale su dio koji se odnosio na korištenje bojnih plinova i kemijskog oružja, dok ih SAD nije potpisao. Slično tome Velika Britanija odbila je potpisati dio koji se odnosio na bombardiranje gradova, dok su Njemačka i Francuska taj dio potpisale.

postrojbe. Međutim, napad nije bio previše uspješan jer je na određenim dijelovima bojišne linije vjetar odigrao veliku ulogu. Naime, na određenim je dijelovima vjetar bio toliko jak da je bojni otrov vraćao prema britanskim vojnicima. Uvidjevši da se ne mogu osloniti na takvu vrstu kemijskog ratovanja i Velika Britanija i Francuska i Njemačka odlučile su više vremena posvetiti stavljanju bojnih otrova u granate. Nakon toga Nijemci su počeli razvijati i koristiti fozgen ili, kako su ga Britanci nazivali, „zeleni križ“ zbog oznaka na kutijama u kojima su se nalazile granate. Postojala je velika razlika između klora i fozgena. Klor je imao ubojitu moć te je tjerao vojnike na kašalj, s ciljem da se uguše, međutim velika je većina vojnika napad klorom ipak preživjela. Fozgen je bio drugačiji jer nije tjerao vojnika na jak kašalj, što je dovelo do toga da su otrovni plin vojnici udisali, a posljedice udisanja pokazale su se tek kasnije. Prema nekim proračunima, zdravi vojnici koji su udahnuili fozgen mogli su umrijeti 48 sati nakon udisanja. Iako su Nijemci koristili fozgen, ubrzo su ga počele koristiti obje zaraćene strane te su žrtve koje su podlijegale ovom otrovu bile ogromne (Breverton, 2014: 83). Tada su gas maske već uvelike bile u uporabi, no tijekom prvih napada fozgenom te gas maske nisu bile učinkovite. Tek razvojem novih gas maski, napadi fozgenom i klorom padaju u drugi plan, dok u prvi plan prelazi psihološki učinak tih plinova na vojnike u rovovima, odnosno na stvaranje panike u redovima (Hilmas, Smart, Hill, 2008: 19). Zanimljiva je i začuđujuća činjenica, koja je iznijeta u knjizi *Historical Analysis of Chemical Warfare in World War I for understanding the Impact of Science and Technology*, da je Njemačka i prije Prvoga svjetskog rata vodila u kemijskoj industriji, međutim nije razvijala kemijsko oružje. Ta činjenica ipak nije toliko začuđujuća jer je poznato da je Njemačka na početku 1914. godine imala vrlo razvijenu industriju boja zbog koje je imala velike zalihe fozgena i klora, a ta se dva plina koriste u proizvodnji boja. To je značilo da je Njemačka imala pregršt zaliha tih plinova koje je s lakoćom mogla testirati i koristiti u borbi (Kaminski i dr., 2019: 31). Nijemci su uz te plinske otrove proizveli vjerojatno i najpoznatiji i najzapamćeniji bojni otrov Prvoga svjetskog rata, a to je iperit, nazvan po gradu Ypresu. Prvi su ga put koristili tijekom bitke kod Rige protiv Rusa 1917. godine. Iperit je specifičan plin koji kada se udahne uzrokuje stvaranje vanjskih i unutarnjih plikova i mjehura, a protiv njega nije postojala zaštita koja je recimo djelovala protiv fozgena i klora. Osim toga, iperit je znao ostajati tjednima u zemlji, tako da je zauzimanje neprijateljskih rovova koji su bili pogođeni tim plinom bilo izuzetno opasno. Nakon završetka Prvoga svjetskog rata i nakon mnogih istraživanja dokazano je da postoji korelacija između iperita i raka kože, raznih respiratornih bolesti, kožnih bolesti, leukemije, raznih bolesti očiju, bolesti koštane srži, imunoloških bolesti i psiholoških poremećaja. Ukratko rečeno, iperit i kada se udahne ili kada se s njim

dođe u kontakt, napada gotovo cijeli zdravstveni i psihološki sustav čovjeka (Breverton, 2014: 84).

Osim gore navedenih bojnih otrova, proizvedeno je još mnogo drugih koji su bili uglavnom na bazi klor ili broma. Francuska je vojska često znala koristiti određene bojne otrove koji bi specifično utjecali na živčani sustav vojnika, čiji je cilj bila njihova imobilizacija. Nakon druge bitke za Ypres, stopa smrtnosti od bojnih otrova izrazito je pala. Prema nekim istraživanjima od svibnja 1915. godine pa do kraja Prvoga svjetskog rata među britanskim vojnicima samo je devet posto njih bilo direktnim žrtvama bojnih otrova, dok je tri posto njih umrlo od posljedica bojnih otrova. Bojni otrovi su se na kraju pokazali kao oružje koje ne može donijeti prevagu u ratu jer su se takvi napadi često mogli predvidjeti, a i većinu bojnih plinova koristile su obje zaraćene strane. S obzirom na to, Prvi svjetski rat Breverton naziva i jednim drugim imenom, a to je „Rat kemičara“. Što se tiče zaštite koju su vojnici imali protiv bojnih plinova, na početku je ona bila vrlo primitivna. Naime, tijekom druge bitke za Ypres, vojnicima je podijeljeno otprilike 100 tisuća pamučnih maramica, koje su bile umočene u određenu kemikaliju koja ih je trebala zaštititi. Osim kemikalija, vojnici su dobili i uputu da u iznimnim slučajevima kada ne mogu umočiti tu maramicu u kemikaliju, mogu koristiti i mokraću. Do kraja Prvoga svjetskog rata obje su zaraćene strane bile jako dobro pripremljene za buduće napade bojnim plinovima. Proizvedeni su respiratori s filtrima u kojima su se nalazile posebne kemikalije koje pročišćuju zrak ili ugljen. Međutim, ti su respiratori bili vrlo nespretni za korištenje u rovovima. Preko 30 različitih vrsta otrovnih bojnih plinova korišteno je tijekom Prvoga svjetskog rata. Procjenjuje se da je Njemačka iskoristila 68 tisuća tona otrovnih bojnih plinova, Francuska 36 tisuća tona, a Velika Britanija 25 tisuća tona otrovnih bojnih plinova (Breverton, 2014: 84).

Država	Ukupan broj žrtava pogođenih bojnim plinovima	Umrli od posljedica bojnih plinova
Rusija	419 340	56 000
Njemačka	200 000	9 000
Francuska	190 000	8 000
Velika Britanija	188 706	8 109
Austro-Ugarska	100 000	3 000
SAD	72 807	1 462
Italija	60 000	4 627
Ostali	10 000	1 000
UKUPNO	1 240 853	91 198

Tablica 1. Tablica prikazuje broj žrtava i umrlih od bojnih plinova i kemijskog oružja tijekom Prvoga svjetskog rata. Preuzeto iz: Breverton, Terry, *First World War Curiosities, The Hill, Stroud Gloucestershire, Amberly Publishing, 2014., 85.*

5. Utjecaj bojnih otrova na običnog vojnika

Fizički utjecaj bojnih otrova na vojnike ranije je već ukratko opisan, no taj utjecaj najbolje opisuju riječi medicinskih sestara koje su liječile te vojnike. Jedna je britanska medicinska sestra izjavila kako bi voljela da ljudi koji samo pričaju o ratu i koji pričaju o tome kako ga treba nastaviti pod svaku cijenu vide vojnike koji su postali žrtvama iperita. Svi su bili puni plikova zbog čega su im oči bile zatvorene, bili su jako ljepljivi i uvijek su se borili kako bi došli do daha te su govorili kako će se svaki čas ugušiti. Još jedna je medicinska sestra izjavila kako ih zbog rana ne mogu niti dotaknuti ni previjati, mogu ih samo pokriti plahtama. Izjavila je kako su ti vojnici prije nego li su umrli morali biti u agoniji jer ostali vojnici s puno očitijim i gorim ozljedama nisu vikali, dok su vojnici koji su podlegli iperitu glasno vikali i zapomagali (Breverton, 2014: 84). Nadalje treba napomenuti da je taktička upotreba kemijskog oružja na nepripremljenog protivnika označila svojevrstu prekretnicu u broju žrtava te su obje zaraćene strane ubrzo shvatile da bojni plinovi imaju demoralizirajući učinak na vojnike. Dakle, ne samo da su vojnici patili od fizičkih bolova nego su kemikalije tu dodale još i psihološki element, koji obična artiljerija nije mogla postići, time stvarajući paniku među vojnicima. Tijekom nekog napada bojnim plinom vojnici su smatrali da im je jedina obrana ako na lice stave gas masku. Ta je panika rezultirala određenim sindromom koji se naziva „gas-fright“ sindrom koji se očitovao u depresiji i strahu od rata. Situacija je bila slična kao i kod *shell shocka*. Liječnici koji su liječili takve vojnike nisu imali dovoljno znanja o tome kako bi tim vojnicima pomogli na najbolji mogući način. Stoga su vojnici koji su patili od trovanja bojnim otrovom i određenog umora koje je trovanje pospješivalo, često bili optuživani za simuliranje bolesti i kukavičluk. Nažalost, postojalo je samo nekoliko liječnika koji su znali kako postupati prema takvim vojnicima. Budući da nije bilo nekog učinkovitog lijeka, jedino što su ti vojnici mogli napraviti jest odmoriti se i razbistriti glavu (Hill, 2008: 82).

Testiranja kemijskog oružja na subjektivno stanje pojedinca, odnosno na njegovo psihološko stanje, započeli su Britanci početkom 1915. godine kada su testirali utjecaj određenog plina na stanje čovjeka. Nekolicina časnika pozvana je na to testiranje te su bili raspoređeni u rovu. Jedan od tih časnika koji je bio u rovu odjednom je izletio iz njega te izjavio kako je osjetio nelagodu te da se osjeća jako loše. Međutim, kasnije se ispostavilo da nije udahnuo taj plin, već da ga je jako pogodilo samo to iskustvo gledajući kako mu se plin približava. Iz toga se može zaključiti koliki su zapravo bili psihološki momenti korištenja bojnih plinova u Prvome svjetskom ratu. Unatoč

tome što su klor i fozgen prouzrokovali određene fizičke smetnje, konstantni kašalj, odnosno osjećaj gušenja, njihov je potencijal bio u psihološkoj nadmoći. Tu su nadmoć ubrzo uvidjeli i časnici i zapovjednici koji su bojne plinove sve više počeli upotrebljavati u psihološke svrhe. Liječnici su izjavljivali kako je sama činjenica da bi vojnici mogao udahnuti otrovni bojni plin često prouzrokovala iste simptome kao i kada bi ga uistinu udahnuo. Potpukovnik S. L. Cummins, koji je bio savjetnik britanske vojske u Francuskoj, u proljeće 1917. godine zapisao je kako je vjerojatnost veća da će bilo kojoj diviziji koja je pod konstantnim napadom kemijskim oružjem pasti moral i volja za borbom, nego onim divizijama koje nisu pod takvim napadima. Bojni su otrovi izazivali jako puno negativnih emocija kod pojedinaca, što je rezultiralo neželjenim rezultatima. Tijekom napada bojnim otrovom vojnici su znali paničariti iako su na vrijeme stavili gas masku kako bi se zaštitili. Nadalje, znali su čuti razne zvukove koje su protumačili kao napad bojnim otrovom, što bi opet rezultiralo stvaranjem neželjene panike i poduzimanjem neželjenih mjera. Brojni su se vojnici javljali u trijažu žaleći se da se osjećaju loše, no nakon pregleda liječnici su ustanovili da im nije ništa, odnosno da su potpuno fizički zdravi. Dakle, ono što je u svemu ranije rečenome bilo zajedničko bila je panika, odnosno stvaranje iste. Paniku možemo definirati kao nerazumno ponašanje, koje ne služi ničemu te često sadrži pokušaj bijega od onoga što nam stvara paniku. U prilog tome jedan je britanski zapovjednik tijekom njemačkog napada bojnim otrovom 1916. godine izvijestio kako je nekoliko njegovih vojnika jednostavno poludjelo, skinulo svoje maske i počelo trčati u suprotnom smjeru od plina. Nažalost bojni ih je otrov, nošen vjetrom, sustigao te su mnogi od njih bili pogođeni istim. Postoji još mnogo primjera u kojima su vojnici mislili da su pogođeni bojnim otrovom, odnosno da su ga udahnuli, a da to zapravo nije bio slučaj. U zadnjim mjesecima rata u jednoj od britanskih brigada jedan se vojnici počeo žaliti na oticanje u grlu i na bol u grlu te je smatrao da je pogođen nekim od bojnih otrova. Iako ta britanska brigada nije bila napadnuta bojnim otrovom, u sljedećih nekoliko sati javilo se još preko 60 vojnika s istim simptomima te su poslani na trijažu gdje su liječnici rekli da su neki od njih izgledali kao da su izgubili razum. Slično tome, jedna omanja grupa američkih vojnika smatrala je da im je hrana zaražena jednim od bojnih otrova, zbog toga što je u blizini eksplodirala granata napunjena bojnim otrovom. Dio njih imao je jake bolove u truhu, a neki su čak i povraćali. Liječnici nisu mogli pronaći ni traga bojnom otrovu u njima. Ova dva primjera izvrstan su pokazatelj problema koje su prouzročili bojni otrovi. Budući da u oba slučaja liječnici nisu mogli pronaći ni traga bojnim otrovima u vojnicima, možemo zaključiti da

su napadi bojnim otrovima prouzrokovali tjeskobu koja se polagano uvlačila u redove vojnika i tako ih imobilizirala. Pojedini su bojni plinovi izazivali kratkotrajnu djelomičnu nepokretnost. Naime, nakon što su vojnici preživjeli napad bojnim otrovom ili ako su ga kratko udahnuili, u nekim slučajevima nisu se mogli pomaknuti. Dakle, očito je kako su bojni otrovi utjecali na vojnike, ne samo fizički već i psihički.¹⁰ To vidimo iz primjera kod britanskog pjesnika Roberta Gravesa koji je istovremeno patio i od *shell shocka* i od jako velikog straha od bojnih otrova. Kroz cijeli svoj život ostao je na neki način označen jer su mu smetali vrlo glasni zvukovi, a patio je i njegov olfaktivni sustav, odnosno reagirao je na sve neobične mirise (Breverton, 2014: 208).

6. Zaključak

Nakon svega ranije rečenog valja zaključiti da su *shell shock* i bojni plinovi uvelike izmijenili život vojnika na bojištu i u njihovoj domovini. *Shell shock* kada se pojavio bio je jedan vrlo kompleksan fenomen i liječnicima je bilo teško dokučiti što ga je točno prouzrokovalo. Neki su smatrali da je to zbog granata koje su eksplodirale u blizini vojnika, što je rezultiralo blagim potresima mozga, neki su smatrali da je to urođeno ili zbog ugnjetavanja tijekom djetinjstva, da bi na kraju došli do zaključka da je to zapravo zbog trauma koje su vojnici svakodnevno proživljavali u rovovima. *Shell shock* je na vojnike utjecao na najgori mogući način. Simptomi istog već su u radu navedeni, stoga ih ovdje nema smisla ponavljati, a rezultat je bila imobilizacija vojnika. Sličan je bio i utjecaj bojnih plinova tijekom Prvoga svjetskog rata. Njihova je prvotna uloga bila naravno fizičke prirode, odnosno ubiti što više vojnika, kao što je uloga svakog oružja. Međutim, njihova je uloga ubrzo postala psihološke prirode, budući da je o učinkovitosti bojnih plinova ovisilo jako puno varijabli. Bojni su plinovi, kao i *shell shock*, uspješno imobilizirali veliki broj vojnika samim strahom koji su sa sobom donosili. Stoga možemo reći da i bojni plinovi spadaju pod one stvari koje izazivaju *shell shock* s obzirom na to da su vojnici proživljavali traume, koje su vidno utjecale na njih i na njihovu vojnu spremu. Još treba napomenuti da je *shell shock*, kao fenomen, uvelike doprinio razvoju vojne psihijatrije, odnosno ona je bila primorana razvijati se. Nažalost, do kraja 1920-ih psihijatrija je ponovno pala u drugi plan, točnije u nju se nije ulagalo kao u druge grane medicine te su sva istraživanja usporena ili su pala u drugi plan. Novi će razvoj kako psihijatrije općenito, tako i vojne

10 Jones, Edgar. "Terror Weapons: The British Experience of Gas and Its Treatment in the First World War." *War in history*, No. 21, Vol. 3, 2014., 355-375., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5131841/> (Pristupljeno 11. 7. 2020.)

psihijatrije, biti potpomognut novim svjetskim ratom 21 godinu nakon Prvoga svjetskog rata.

Summary

The Impact of Shell Shock and Military Gases on the Regular British Soldier in the First World War

This paper deals not so much with the military and tactical issues as with the psychological aspects of the First World War. Many British soldiers were affected by what they survived during the First World War. Even after the war, they claimed that the happiest were those who "stayed" on the field. One of the main issues with which the British soldiers had to cope upon the return to their homeland was shell shock, which will be further discussed in this paper. It will first clarify what shell shock actually is, including its symptoms and various interpretations, and then examine its impact on the regular British soldier during the First World War. In addition to shell shock, chemical weapons played a very important role during and after the First World War. The paper will first enumerate and explicate the military gases used, after which it will turn to a few concrete examples to discuss their impact on the British soldiers during the First World War.

Keywords: World War I, shell shock, military gases, impact, soldier

Literatura

1. Breverton, Terry, *First World War Curiosities*, The Hill, Stroud Gloucestershire, Amberly Publishing, 2014.
2. Hajo, Suhair Fuaad, „War, Shell-shock and Masculinity in Owen’s Selected Poems“, *Journal of Tikrit University for Humanities*, No. 9, Vol. 23, Tikrit, 2006, 1-15.
3. Heller, Charles E., „Chemical Warfare in World War I: The American Experience, 1917-1918“, *Leavenworth Papers*, No. 10, Fort Leavenworth, Kansas, 1984, 1-109.
4. Hill, Benjamin A., „History of the Medical Management of Chemical Casualties“, *Medical Aspects of Chemical Warfare*, Falls Church, Virginia, Washington D. C., 2008, 77-114.
5. Hilmas, Corey J., Smart, Jeffery K., Hill, Benjamin A., „History of Chemical Warfare“, *Medical Aspects of Chemical Warfare*, Falls Church, Virginia, Washington D. C., 2008, 9-76.
6. Jones, Edgar, Fear, Nicola T., Wessely Simon, „Shell shock and Mild Traumatic Brain Injury: A Historical Review“, *American Journal of Psychiatry*, Vol. 164, 2007, 1641-1645.
7. Jones, Edgar; Wessely, Simon, „Battle for the mind: World War I and the birth of military psychiatry“, *The Lancet*, Vol. 384, London, 2014, 1708-14.

8. Kaminski Adam, Houghton Cory Edward, Hughes John Edward, Kaminski Matthew, *Historical Analysis of Chemical Warfare in World War I for understanding the Impact of Science and Technology*, Worcester, Worcester Polytechnic Institute, 2019.
9. Kramer, Courtney, *Emasculated Men: The Perception and Treatment of Shell-Shocked Soldiers During World War I*, Lynchburg, Virginia, Liberty University, 2018.
10. Miley Frances, Read Andrew, "Broken and mad": *Accounting shell shock and the British Army medical unit 1914-1918*, 20th Conference on the History of Management and Organisations, 2015.
11. Roberts, Daniel, "„Shellshock“ and „PTSD“: Two Different Conditions, Two Different ways of Understanding and Handling War Trauma", *Essex Student Research Online*, Vol. 9, Essex, 2017, 1-9.

Internetski izvori

1. Jones, Edgar, *Psychological Wounds of Conflict: The Impact of World War One*, Fair Observer, 18. August, 2014., https://www.faiobserver.com/region/north_america/psychological-wounds-of-conflict-the-impact-of-world-war-one-71084/ (Pristupljeno 2. 7. 2020.)
2. <https://onestalima.wordpress.com/2015/10/31/himna-proklete-mladosti/> (Pristupljeno 6. 7. 2020.)
3. Jones, Edgar. "Terror Weapons: The British Experience of Gas and Its Treatment in the First World War." *War in history*, No. 21, Vol., 3, 2014, 355-375., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5131841/> (Pristupljeno 11. 7. 2020.)